

ПРИНЦИПИ ПРАВА НЕСПРОМОЖНОСТІ (БАНКРУТСТВА) В ЮРИДИЧНІЙ ТА СУДОВІЙ ДОКТРИНІ: ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ

PRINCIPLES OF INSOLVENCY (BANKRUPTCY) LAW IN LEGAL AND JUDICIAL DOCTRINE: QUESTION STATEMENT

Смолов К.В., адвокат, арбітражний керуючий

У статті досліджуються принципи права неспроможності (банкрутства) як вихідні засади правового регулювання відносин неспроможності, що надають злагоженості усьому його механізмові, відображають об'єктивно існуючі зв'язки між елементами правової системи, усувають суперечності, що виникають між ними, зумовлюють напрями нормотворчої та правозастосовчої діяльності. Розкривається зміст принципу конкурсного імунітету як одного з найважливіших принципів конкурсного процесу, що забезпечує досягнення головної мети конкурсних процедур – максимально рівномірне задоволення сукупності вимог кредиторів неплатоспроможного боржника, шляхом усунення переваг окремих кредиторів на шкоду інших та встановлення такого обмеження (конкурсний мораторій), за яким кредитор не має права задовольнити свої вимоги до боржника інакше, як в межах відкритого провадження у справі про банкрутство та за правилами конкретної конкурсної процедури. Даний принцип обумовлює наявність принципу судового нагляду, інтенсивність та вид якого суд у справі про банкрутство визначає самостійно з урахуванням обставин справи та процесуальних дій учасників. Цей принцип полягає у судовому контролі за дотриманням інтересів кредиторів стосовно збереження об'єктів конкурсної маси та інтересів боржника щодо обґрунтованості грошових претензій кредиторів, а також за збереженням балансу інтересів сторін, у тому числі під час продажу майна банкрута з метою реалізації за найвищу ціну та відповідно до встановленої законом процедури. Судовий контроль, в свою чергу, спричиняє необхідність концентрації всіх майнових спорів щодо боржника в межах спровадження у справі про банкрутство, яка виділяється як окремий принцип конкурсного процесу, що в цілому забезпечує залучення всього майна боржника до ліквідаційної маси, а також вимог до боржника в межах одного судового провадження та сприяє ефективності заходів, метою яких максимальне задоволення вимог кредиторів. Концентрація спорів, в свою чергу, забезпечує дотримання принципу процесуальної економії, специфіка якого в межах справи про банкрутство розкривається на прикладах судової доктрини Верховного Суду. Особливу увагу автором присвячено принципу процесуального плюралізму, як визначає багатоманітну варіативність процедурних модифікацій в організації конкурсного процесу, відповідно до яких проблему неплатоспроможності конкретного боржника може бути врегульовано в залежності від специфіки ринку, на якому функціонує боржник та його положення на ньому, організаційно-правової форми боржника, наявності чи відсутності в нього активів тощо, що забезпечує гнучкість конкурсних процедур та баланс інтересів боржника і кредиторів.

Ключові слова: мета права неспроможності (банкрутства), принципи права неспроможності (банкрутства), судовий контроль, концентрація спорів, конкурсний імунітет, процесуальний плюралізм.

The article describes the principles of insolvency (bankruptcy) law as the initial principles of legal regulation of insolvency relations, which give coherence to all its mechanisms, reflect objectively existing connections among the elements of the legal system, eliminate contradictions that arise among them, determine the directions of rule-making and law enforcement activities. The article reveals the content of the principle of competitive immunity as one of the most important principles of the bankruptcy process, which ensures the achievement of the main goal of competitive procedures – the most uniform satisfaction of the set of claims by creditors of an insolvent debtor, by eliminating the advantages of individual creditors to the detriment of others and establishing such a restriction (competitive moratorium), according to which the creditor is not entitled to satisfy his claims against the debtor except within the framework of open bankruptcy proceedings and according to the rules of a specific competitive procedure. This principle determines the existence of the principle of judicial supervision, the intensity and type of which the bankruptcy court determines independently, taking into account the circumstances of the case and the procedural actions of the participants. This principle consists in judicial control over compliance with the interests of creditors regarding the preservation of the objects of the bankruptcy estate and the interests of the debtor regarding the validity of monetary claims of creditors, as well as maintaining the balance of interests of the parties, including during the sale of the bankrupt's property for the purpose of selling at the highest price and in accordance with the procedure established by law. Judicial control entails the need to concentrate all property disputes against the debtor within the framework of the bankruptcy proceedings, which stands out as a separate principle of the bankruptcy process, which generally ensures the attraction of all the debtor's property to the liquidation mass, as well as claims against the debtor within one court proceeding and contributes to the effectiveness of measures aimed at maximizing the satisfaction of creditors' claims. The concentration of disputes ensures compliance with the principle of procedural economy, the specifics of which in the framework of a bankruptcy case are revealed using examples of the judicial doctrine of the Supreme Court. Special attention is paid to the principle of procedural pluralism, which determines the variety of variability of procedural modifications in the organization of the bankruptcy process, according to which the problem of insolvency of a particular debtor can be resolved depending on the specifics of the market in which the debtor operates and his position on it, the organizational and legal form of the debtor, the presence or absence of assets, etc., which ensures the flexibility of bankruptcy procedures and the balance of interests of the debtor and creditors.

Key words: purpose of insolvency (bankruptcy) law, principles of insolvency (bankruptcy) law, judicial control, dispute concentration, competitive immunity, procedural pluralism.

Постановка проблеми. Відповідно до преамбули Кодексу України з процедур банкрутства від 18.10.2018 року № 2597-VIII, що введено в дію 21.10.2019 року (надалі – КУзПБ) [1] цей Кодекс встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності боржника – юридичної особи або визнання його банкрутом з метою задоволення вимог кредиторів, а також відновлення платоспроможності фізичної особи, тобто преамбула Кодексу визначає мету конкурсного провадження за диференційованим підходом: для юридичних осіб – задоволення вимог кредиторів, для фізичних осіб – відновлення платоспроможності.

В постанові Верховного Суду від 03.06.2020 у справі № 905/2030/19 констатовано, що метою відновлення плато-

спроможності боржника – юридичної особи або визнання його банкрутом через застосування процедур банкрутства передбачених КУзПБ, є саме задоволення вимог кредиторів. Обов'язок виконання господарського зобов'язання, у вигляді сплати грошових коштів, виникає не з моменту вчинення дій кредитора щодо стягнення заборгованості з боржника, а з моменту визначеного відповідно до закону, інших правових актів, договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання – відповідно до вимог, що у певних умовах звичайно ставляться, що узгоджується з приписами ст. 193 ГК України. За таких обставин, можна дійти до висновку, що у разі відсутності належного виконання господарського грошового зобов'язання, у кредитора є можливість, окрім

звернення до суду з позовом до боржника, скористатися можливістю застосування щодо такого боржника процедур передбачених КУПБ для задоволення своїх кредиторських вимог у тому випадку, коли відсутній спір про право, який підлягає вирішенню у порядку позовного провадження. Можливість застосування щодо боржника процедур передбачених КУПБ є альтернативним способом задоволення грошових вимог кредитора у тому випадку, коли відсутній спір про право щодо вимог кредитора [43, п. 23–29].

В іншій постанові від 16.07.2020 у справі № 910/4475/19 Верховний Суд у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду зазначив, що основною метою конкурсного процесу та процедури банкрутства є рівномірне і справедливе задоволення вимог кредиторів, саме тому правове регулювання статусу кредиторів у справах про банкрутство є одним із ключових питань цього процесу, адже, з одного боку, відкриття та провадження у справі про банкрутство впливає на права, інтереси, діяльність кредиторів та їх фінансовий стан, а з іншого – від волі кредиторів залежить і доля боржника [45, п. 56.2].

В науці, разом з тим, існує підхід, відповідно до якого система норм, що регламентує відносини, пов'язані із банкрутством, являє собою господарсько-правовий інститут, якому властиве поєднання публічно-правових та приватно-правових засад, правове регулювання тут спрямовано на досягнення не приватного інтересу, а загальні мети – відновлення платоспроможності боржника й збереження господарюючого суб'єкта [19, с. 524].

Ярков В. В. зазначає, що необхідність існування спеціальних процесуальних норм при розгляді справ про банкрутство визначається двома основними особливостями даної категорії справ: публічністю та специфікою захисту права. Публічний характер цих справ заснований на тому, що встановлення факта неспроможності (банкрутства) учасника економічного обороту, як правило, тягне серйозні наслідки для великої кількості осіб: боржника, працівників боржника – юридичної особи або індивідуального підприємця, членів сім'ї боржника – громадянина, власників або учасників юридичної особи, що позбавляються в примусовому порядку свого майна, кредиторів боржника, заборгованість перед якими буде погашатись в особливому порядку, в багатьох випадках – для держави та адміністративно-територіальних утворень, що отримують після оголошення боржника – юридичної особи банкрутом додаткові соціально-економічні проблеми. Специфіка захисту права (боржника або кредиторів) при розгляді справ про банкрутство полягає у тому, що метою розгляду справи арбітражним судом є не вирішення спору, не встановлення факту, що має юридичне значення, а врегулювання конфлікту, що виник через нездатність учасника економічного обороту розрахуватися за власними боргами. При врегулюванні конфлікту суд повинен враховувати інтереси багатьох осіб: самого боржника, його працівників та власників майна, кредиторів, а також публічно-правові, соціально-економічні, а подекуди й політичні інтереси. Хоча зовнішньо правовою метою порушення провадження у справі про банкрутство є оголошення боржника банкрутом, тобто надання учаснику економічного обороту особливого статусу, що дозволяє здійснити розрахунки з кредиторами, фактично інститут банкрутства в проекції на його судову складову призваний забезпечити більш глибокий процес, а саме збереження стабільності цивільного обороту. Саме тому процесуальні норми законодавства про банкрутство є особливими, спрямованими на створення умов, що дозволяють при наявності достатньо об'єктивно існуючого положення боржника як неспроможного плавно, з мінімальними втратами для суспільства вивести боржника тимчасово (громадянина) або назавжди (юридичну особу) з економічного обороту. Така багатоманітність

завдань, що стоїть перед судом при розгляді справи про банкрутство, передбачає створення на рівні нормативного регулювання відповідних процесуальних умов та можливостей, що дозволяють врахувати специфіку цієї категорії справ. Це стосується порядку звернення з заявою й прийняття судом заяви до провадження, складу осіб, що беруть участь у справі, їх повноважень і правового статусу, підготовки справи до судового розгляду та строку розгляду справи, використання примирювальних процедур та виконання судового акту [3, с. 435–437].

Як слушно зауважує В. В. Джузь, за функціональною природою інституту неспроможності його визначальною метою не може не бути задоволення вимог кредиторів, причому як приватних, так і органів стягнення обов'язкових платежів. Тому ця мета органічно сполучає як приватні, так і публічні інтереси. Іншими дуже важливими цілями законодавства про неспроможність є стабілізація цивільного майнового обороту та руху платежів до державного бюджету. Відновлення платоспроможності боржників слід визнати лише субсидіарною метою законодавства про неспроможність, яка може бути досягнута, а може бути і не досягнута у результаті застосування реорганізаційних процедур цього інституту [7, с. 207].

В постанові від 09.07.2020 по справі № 910/26972/14 Верховний Суд зазначив, що відносини неплатоспроможності, які виникають з моменту порушення справи про банкрутство – це врегульовані законодавцем правовідносини щодо формування грошових вимог кредиторів до боржника, визначення їх черговості, призначення арбітражного керуючого на виконання певних повноважень у справах про банкрутство, введення щодо боржника передбаченої законодавством про банкрутство процедури (розпорядження майном, санації чи ліквідації), виявлення активів боржника, їх реалізації та справедливого розподілу грошових коштів, отриманих внаслідок продажу активів боржника. Відносинам неплатоспроможності характерно те, що вони не є інструментом вирішення окремого спору між боржником та його кредитором, а повинні забезпечити колективний механізм захисту інтересів різних кредиторів (конкурсних, заставних, поточних), інших учасників провадження у справі про банкрутство та справедливий розподіл активів боржника поміж цими кредиторами, справедливі умови реалізації майна боржника з метою пропорційного захисту майнових інтересів боржника та кредиторів [44, п. 33–34]. Аналогічний за змістом висновок підтримано Верховним Судом у складі палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду в постанові від 19.01.2021 у справі № 916/4181/14 [49].

Особливістю провадження у справі про банкрутство є те, що врегулювання правовідносин неплатоспроможності боржника вимагає поєднання в одній процедурі як цивільних, так і адміністративних правовідносин щодо його майна (майнових прав) з метою якнайповнішого задоволення у ній вимог кредиторів – приватних осіб та контролюючих органів з грошовими вимогами до боржника у черговості, визначеній КУзПБ. Специфіка правовідносин у процедурі банкрутства полягає у необхідності комплексного та збалансованого регулювання приватно-правових та публічно-правових інтересів щодо неплатоспроможної особи, що вимагає застосування приватно-правових та публічно-правових механізмів у ході провадження у справі про банкрутство. У різні періоди свого розвитку законодавець по-різному провадив між приватним та публічним інтересом у регулюванні відносин неплатоспроможності. Законодавство про неплатоспроможність є комплексним, воно об'єднує правові норми приватного та публічного права заради досягнення єдиної мети – найбільш повного задоволення у процедурі банкрутства вимог приватних та публічних кредиторів (податкових органів, органів соціального забезпечення),

оскільки по завершенню ліквідаційної процедури таке задоволення унеможливується ліквідацією юридичної особи чи використанням майна боржника для задоволення вимог інших кредиторів, які включені до реєстру вимог кредиторів в ході провадження у справі про банкрутство [26, п. 30, 36].

Між тим, відповідно до положень статті 39 КУЗПБ законодавець, на відміну від Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», відмовився від таких умов відкриття провадження у справі про банкрутство, як обґрунтування ініціюючим кредитором (чи декількома кредиторами у випадку подання єдиної заяви про відкриття процедури банкрутства) доказів відкриття виконавчого провадження не менше трьох місяців до моменту відкриття процедури банкрутства. Відтак, Кодекс України з процедур банкрутства вже не можна вважати продовженням процедури виконавчого провадження судового рішення. А тому висновки апеляційного суду про те, що розпорядником майна вчинятимуться дії з виконання судового рішення, що унеможливує задоволення вимог приватного виконавця про визнання у процедурі банкрутства грошових вимог приватного виконавця, які є частиною його основної винагороди, що не була стягнута у виконавчому провадженні, внаслідок часткового виконання рішення суду, колегія суддів касаційного суду вважає необґрунтованими, виходячи з іншого правового регулювання, яке передбачено КУЗПБ. За своєю суттю виконавче провадження та процедури банкрутства є різними процедурами, які прямо не пов'язані між собою, мають різні способи та процедури регулювання, а також різний кінцевий результат (наслідки). Не кожне виконавче провадження має наслідком порушення провадження у справі про банкрутство, не кожне провадження у справі про банкрутство відкривається на підставі неможливості виконати рішення суду чи рішення інших органів (посадових осіб). Зазначена правова позиція викладена в постанові Верховного Суду від 06.08.2020 р. по справі № 910/126/20 [46].

Раніше в доктрині домінувала позиція, що конкурсне провадження є різновидом та певним продовженням виконавчого провадження. Так, Б. М. Поляков зазначав, що процедура банкрутства слідує за виконавчим провадженням, та саме незадовільні результати виконавчого провадження є передумовою виникнення процедури банкрутства. Разом з тим, Б. М. Поляков зауважував, що виконавче провадження не розраховане на задоволення великої кількості кредиторів при недостатності активів у боржника, а тому тут потрібне зовсім інше провадження зі своїми учасниками, механізмами та правилами гри. При цьому, на думку Б. М. Полякова, реальність неплатоспроможності повинна апробуватись виконавчим провадженням. Лише виконавче провадження може свідчити про фактичну неплатоспроможність боржника і тоді на заміну виконавчому провадженню приходить процедура банкрутства [14, с. 151]. Аналогічної думки дотримується І. В. Ніколаєва, досліджуючи правовий зв'язок інституту неспроможності (банкрутства) та виконавчого провадження [12, с. 213–215]. Наразі для таких висновків відсутнє нормативне підґрунтя, оскільки за концепцією Кодексу передбачалось спрощення доступу до процедур неспроможності (банкрутства) та надання кредиторам більше можливостей вибору щодо шляхів повернення боргів.

Наведена позиція простежується в судовій практиці Верховного Суду. Так, в постанові Верховного Суду від 03.06.2020 у справі № 905/2030/19 вказано, що метою відновлення платоспроможності боржника – юридичної особи або визнання його банкрутом через застосування процедур банкрутства передбачених КУЗПБ, є саме задоволення вимог кредиторів. У разі відсутності належного виконання господарського грошового зобов'язання, у кредитора є можливість, окрім звернення до суду з позовом

до боржника, скористатися можливістю застосування щодо такого боржника процедур передбачених КУЗПБ для задоволення своїх кредиторських вимог у тому випадку, коли відсутній спір про право, який підлягає вирішенню у порядку позовного провадження. Відсутність доказів вжиття заходів щодо стягнення з боржника суми боргу не є свідченням неправильного застосування господарським судом положень ст.ст. 1, 34, 35, 39 Кодексу України з процедур банкрутства, а також не вказує про передчасність, при ухваленні рішення про відкриття провадження у справі про банкрутство, оскільки можливість застосування щодо боржника процедури передбачених КУЗПБ є альтернативним способом задоволення грошових вимог кредитора у тому випадку, коли відсутній спір про право щодо вимог кредитора [43, п. 25–29].

Право банкрутства (неспроможності) має, на думку В. В. Радзивілюк, три основних цілі:

1) надання можливості життєздатному суб'єкту господарювання звільнитися від боргів, зберегти свій правовий статус та продовжувати свою господарську діяльність, тобто відновити свою платоспроможність;

2) справедливе та розмірне задоволення вимог кредиторів повністю або частково;

3) захист інтересів працівників неплатоспроможного боржника [2, с. 465].

Що стосується цілей процедури неспроможності фізичної особи, то Верховний Суд у складі палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 22.09.2021 у справі № 910/6639/20 зауважив, що з огляду на мету та цілі КУЗПБ інститут неплатоспроможності фізичних осіб призначений для зняття з боржника – фізичної особи тягаря боргів, які мають значний розмір та не можуть бути погашені за рахунок поточних доходів та належного цій особі майна. Правове регулювання відносин, що виникають між боржником та іншими учасниками справи про неплатоспроможність, має на меті поетапно створити для боржника – фізичної особи найбільш сприятливі умови для погашення боргів шляхом їх реструктуризації, а при нерезультативності таких заходів – забезпечити ефективний механізм продажу активів боржника [56].

Зазначені цілі права банкрутства (неспроможності) тісно пов'язані з його принципами [2, с. 465] та обумовлюють їх формування та зміст.

Разом з тим, за слушним зауваженням В. Я. Погребняка, дещо нетиповим стосовно інших кодифікованих актів КУЗПБ робить відсутність у розділі 1 «Загальні положення» Кодексу положень про принципи права як вихідні програмні ідеї його застосування. Фактично у зв'язку зі специфічністю предмета правового регулювання законодавець переклав це питання на плечі судової влади. Правова наука, на думку В. Я. Погребняка, разом із судовою практикою мають створювати правові інститути на основі норм і принципів, закладених у законодавстві, а за відсутності таких – створювати ці принципи самостійно [13].

Актуальність даного дослідження зумовлена відсутністю правових норм, якими врегульовано принципи права неспроможності (банкрутства), єдиної наукової концепції принципів та розрізненість правових позицій Верховного Суду як одного з основних суб'єктів творення судової доктрини з питань принципів права неспроможності (банкрутства).

Метою даної статті є висвітлити та систематизувати наявні в юридичній науці та судовій доктрині Верховного Суду думки та правові позиції щодо поняття, класифікації та змісту принципів права неспроможності (банкрутства) та сформулювати подальший напрямок наукового пошуку в цьому надважливому питанні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та практичних питань права неспроможності та банкрутства присвячені роботи таких вче-

них, як О. А. Беляневич, О. М. Бірюков, І. О. Вечірко, Б. М. Грек, В. В. Джунь, Б. М. Поляков, П. Д. Пригуза, В. В. Радзивілюк, Г. Ф. Шершеневич та інших. Однак, аналіз останніх наукових досліджень та публікацій в сфері конкурсного процесу свідчить про відсутність окремого дослідження принципів права неспроможності (банкрутства), фрагментарність досліджень в цьому напрямку та втрату актуальності окремих досліджень з огляду на динамічність змін законодавства в сфері неспроможності (банкрутства) та «гнучкість» судової доктрини.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи норми КУзПБ, слід в першу чергу підкреслити відсутність в його тексті окремих статей, присвячених *принципам* конкурсного провадження. Разом з тим, деякі норми містять положення, з яких випливають засади конкурсних процедур (наприклад, приписи ст. 41, якою врегульовано мораторій на задоволення вимог кредиторів).

В теорії права під принципами права (від лат. *principium* – основа, засада) зазвичай розуміють загальноприйняті норми-ідеї найвищого авторитету, що слугують основними засадами правового регулювання суспільних відносин, спрямовують їх учасників на встановлення соціального компромісу і порядку, є універсальними за невизначеністю строку існування, є ідейною основою для об'єктивного права, концентровано виражають закономірності його розвитку, сутність і соціальне призначення; описують (конкретизують) установлене право, вносять однаковість у систему правових норм; слугують основними засадами правового регулювання суспільних відносин, надають злагоженості усьому його механізмові, виступають орієнтирами формування та вдосконалення правової системи, є її каркасом, опорою, відображають об'єктивно існуючі зв'язки між елементами правової системи та соціальної системи, усувають суперечності, що виникають між ними, зумовлюють напрями нормотворчої, правозастосовчої та інших форм правової діяльності [17, с. 242–243]. За сферою дії як правило розрізняють загальноправові (загальногалузеві), міжгалузеві, галузеві, підгалузеві та інституційні принципи права [17, с. 245–246].

В одній з постанов Судова палата з розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, коментуючи юридичне значення норм-принципів, зазначила таке: в теорії права норми права поділяють на типові норми (норми – правила поведінки) і спеціалізовані (нетипові) норми. Якщо типові норми спрямовані на безпосереднє регулювання суспільних відносин (встановлюють стандарт правомірної поведінки суб'єкта права або встановлюють наслідки відхилення від нього), то спеціалізовані норми зазвичай безпосередньо відносини між особами не регулюють, а сприяють реалізації норм – правил поведінки і у такий спосіб опосередковано беруть участь у правовому регулюванні суспільних відносин. До спеціалізованих норм відносяться, зокрема норми-принципи – найбільш загальні, стабільні та імперативні вимоги, закріплені у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні системі права і визначають її характер та напрями подальшого розвитку. Галузеві принципи лежать в основі тієї чи іншої галузі права і виражають особливості конкретної галузі права. Як фундаментальні засади, вони відіграють значну роль у побудові галузевого законодавства, визначаючи основні вектори його розвитку [57].

Б. М. Поляков зазначав, що принципи права або прямо закріплюються в законодавчих актах (статтях, преамбулах законів), або безпосередньо впливають зі змісту правових норм. Автор звертав увагу на те, що відсутність в законі про банкрутство принципів правового регулювання відносин неспроможності (банкрутства) значно знижує єдність нормативного акта [15, с. 75–76].

В теорії права зазвичай виділяють три способи виникнення принципів права: 1) закріплюються в нормах права, що містяться у приписах законів та нормативно-правових договорів, тобто текстуально легалізуються (принципи-приписи); 2) виводяться зі змісту законодавства; 3) формулюються юридичною (здебільшого судовою) практикою [17, с. 244].

В. В. Джунь зауважує, що доктринальне опрацювання правових принципів вимагає врахування не лише зовнішніх ознак відповідного законодавства, але й виявлення його істотних, системних зв'язків, які визначають його юридичну природу, призначення та механізм застосування. Виходячи з наведених критеріїв науковець визначає три основоположні ідеї, які є системно-утворюючими для законодавства про неспроможність, а саме: принцип конкурсу кредиторів (характеризується такими процесуальними конструкціями та поняттями як конкурсний імунітет, мораторій на задоволення вимог кредиторів (конкурсний мораторій), конкурсна маса, конкурсні кредитори тощо, які фактично матеріалізують колективний характер задоволення вимог індивідуальних кредиторів у провадженні зі справ про неспроможність), процедурний порядок задоволення вимог кредиторів та принцип процесуального плюралізму (провадження у справах про неспроможність формується виключно з процедур, а його механізм визначає загальний та спеціальний порядок їх застосування; процедура є єдиною процесуальною формою для задоволення вимог сукупності кредиторів неплатоспроможного боржника в конкурсному провадженні, а можливість вибору найбільш раціонального процедурного варіанту врегулювання проблеми неплатоспроможності із наявної множини процедур конкурсного процесу характеризується саме принципом процесуального плюралізму), а також принцип узгодженості нормативних приписів законодавства про неспроможність із суміжними інститутами матеріального та процесуального права, який гарантує його сумісність та системний взаємозв'язок з іншими інститутами права, що опосередковують майновий оборот та пов'язані з цим оборотом відносини. В. В. Джунь особливо відзначає, що внутрішня організація кожної процедури підпорядковується загальним правилам конкурсного процесу, в чому простежується єдність системи принципів законодавства про неспроможність [7, с. 215–219].

Принципи права банкрутства (неспроможності), за визначенням В. В. Радзивілюк, це його основні засади, відправні ідеї, яким притаманна універсальність, найвища імперативність та загальна значущість. Вони пронизують зміст усіх складових системи права банкрутства (неспроможності), визначають усю специфічну юрисдикційну діяльність та втілюються у суб'єктивних правах та обов'язках учасників правовідносин банкрутства (неспроможності). Не завжди будуть закріплені у конкретних нормативних положеннях, принципи права банкрутства (неспроможності) виводяться із аналізу усієї сукупності правових норм, які регулюють відносини банкрутства (неспроможності). Знання принципів дозволяє орієнтуватися у великому, розгалуженому законодавстві про банкрутство (неспроможність), вірно тлумачити та застосовувати на практиці його окремі норми, а також вирішувати питання, на які немає прямої відповіді у діючому законодавстві [2, с. 466].

М. С. Кельман зазначає, що незаперечним фактом є те, що будь-який принцип не діє сам по собі. Центральне місце у механізмі його забезпечення в демократичному суспільстві належить суду. І це цілком логічно. Адже саме суд ставить «останню крапку» у пошуку і утвердження права при вирішенні конкретних справ, саме він уособлює неупередженість і справедливість. Посилаючись на Ж.-Л. Бержеля М. С. Кельман вказує, що в усіх розвинених країнах право здебільшого, якщо не в усьому, похо-

дять із закону та судової практики, за якою визнають «нормативну владу» [8, с. 37].

В цьому сенсі не можна оминати увагою думку М. М. Коркунова, який свого часу зазначав, що «норми, нашедши себе выражение только в науке права, представляются лишенными всякой определенности в объеме их действия, а следовательно и науку нельзя признать источником права в техническом смысле, т. е. признаком обязательности. Признаком обязательности начал, выработанных наукой, может служить лишь усвоение их *судебной практикой*, другими словами: не теория, а только практика есть самостоятельный источник права» [10, с. 298].

За слушним твердженням проф. О. А. Беляневич, доктрина, тобто «згусток» правової науки, її концентрований результат у вигляді вчень, теорій, концепцій, викристалізованих правових ідей, принципів дає інтелектуальний інструментарій розуміння сутності права та його тлумачення. Зворотній зв'язок між наукою та юридичною практикою відбувається найчастіше опосередковано – від найбільш загального впливу ідей і теорій на державотворення до запровадження у практику конкретних наукових рекомендацій [5, с. 16]. Правова наука, на думку проф. О. А. Беляневич, сприяє подоланню правової невизначеності (подоланню неясностей та суперечностей у законодавстві для цілей правозастосування) за допомогою наукового інструментарію (насамперед, прийомів тлумачення, юридичної доктрини тощо). При цьому вона не може залишати поза увагою соціальний контекст дії права, адже реальний процес правозастосування, який може потребувати наукового супроводу, не зводиться до формально-логічних процесів пошуку та буквального витлумачення належної до застосування норми. Судові ж акти є тим науковим матеріалом, глибока та неупереджена обробка якого дає можливість правовій науці як творчому фактору права розвиватися та озброювати знаннями кожного, хто вільно та свідомо прагне до наукового знання [4, с. 24–25].

В сучасній доктрині вже неодноразово зверталась увага на квазірегуляторну функцію правових висновків Верховного Суду. Так, М. М. Шумило зазначає, що квазіпрецедентність як ознака правових висновків ВС має два наслідки: обов'язковість для судів нижчої інстанції та здатність до квазірегулювання. Здійснюючи квазірегулювання, Верховний Суд обмежений нормами позитивного права, тобто якщо відносини вже врегульовані, то квазірегулювання є неможливим, оскільки загрожує стабільності правопорядку. У разі, якщо Верховний Суд уже здійснив квазірегулювання, то воно стає як для нього, так і для місцевих та апеляційних судів імперативом (квазіджерелом). Неодмінною умовою квазірегулювання є наявність загальної норми права, її відсутність унеможливає такий спосіб судового регулювання. Сутність такого підходу зводиться до того, що якщо Конституція передбачає певне право, ЦК його конкретизує в приватно-правовій сфері, то навіть за умови, коли відсутня спеціальна норма для вирішення конкретного спору, суд, у сукупності враховуючи фактичні обставини справи, а також принципи верховенства права та справедливості, може розтлумачити загальні положення та, враховуючи конкретну ситуацію, здійснити квазірегулювання цих відносин. Квазірегулювання – це не процес створення нової норми, а радше особливий процес тлумачення загальної норми, наслідком якого може бути її уточнення чи деталізація за існуючих фактичних обставин справи, тобто *dicere et non dare legem* (роз'яснювати, але не видавати закони). Квазірегулювання, яке здійснює Верховний Суд в окремих випадках своєю практикою, є наслідком кількох об'єктивних процесів, серед яких: конвергенція англосаксонської та романо-германської правових систем; трансформація національної правової системи від радянської авторитарної до демократичної; поступовий відхід від позитивістського

тлумачення норм закону на користь верховенства права та справедливості (людиноцентричність); дедалі частіше застосування динамічного тлумачення норм права. Квазірегулювання є додатковим інструментом, щоб зміцнити верховенство права в Україні. Особливо помітним цей інструмент є тоді, коли: 1) норми позитивного права цього не роблять; 2) існує необхідність у подоланні колізій та заповнення правовим регулюванням прогалів у законодавстві. Квазірегулювання сприяє розвитку доктрини права та є індикатором для законодавця, що ті чи ті відносини потрібно врегулювати, що суспільні відносини змінилися, ускладнилися і потребують нагального законодавчого регулювання і що законодавець уже запізнюється у їх унормуванні [20, с. 84–85].

Але в цьому контексті заслуговує також на увагу позиція Об'єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду, викладена в постанові від 18.06.2021 у справі № 927/491/19, яка знову ж таки не може не піддаватись обгрунтованій критиці, за змістом якої право тлумачити норму права є виключним правом суду. Роз'яснення державних органів (листи, рекомендації) не є нормою права і не мають юридичного значення [28, п. 112]. Не можна також оминати увагою позицію Великої Палати Верховного Суду, викладену в постанові від 21.09.2021 у справі № 910/10374/17 (провадження № 12-5гс21), за змістом якої будь-яке правозастосування є неможливим без тлумачення законодавства, бо тлумаченням законодавства є з'ясування його змісту. Водночас тлумачення законів України, яке здійснюється Конституційним Судом України в мотивувальній частині рішення, не є офіційним нормативним (загальнооб'язковим), оскільки відповідно до пункту 2 статті 150 Конституції України до повноважень Конституційного Суду України належить офіційне тлумачення тільки Конституції України [27, п. 69].

Разом з тим, наприклад, в постанові Верховного Суду у складі палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 20.05.2021 у справі № 922/3369/19 зазначено, що призначення Верховного Суду як найвищої судової установи в Україні – це, у першу чергу, сформулювати обгрунтовану правову позицію стосовно застосування всіма судами у подальшій роботі конкретної норми матеріального права або дотримання норми процесуального права, що була неправильно використана судом і таким чином спрямувати судову практику в єдине і правильне правозастосування (вказати напрямок у якому слід здійснювати вибір правової норми); на прикладі конкретної справи роз'яснити зміст акта законодавства в аспекті його розуміння та реалізації на практиці в інших справах з вказівкою на обставини, що потрібно враховувати при застосуванні тієї чи іншої правової норми, але не нав'язуючи, при цьому, нижчестоящим судам результат вирішення конкретної судової справи. Переглядаючи справу в касаційному порядку, Верховний Суд виконує функцію «суду права», що розглядає справи, які мають найважливіше (найбільш принципове) значення для суспільства та держави, та не є «судом фактів», а тому не може здійснювати повторну оцінку доказів, належно досліджених судами попередніх інстанцій, та/або переоцінювати їх. Забезпечення єдності судової практики є реалізацією принципу правової визначеності, що є одним із фундаментальних аспектів верховенства права та гарантує розумну передбачуваність судового рішення. Крім того, саме така діяльність Верховного Суду забезпечує дотримання принципу рівності всіх громадян перед законом, який втілюється шляхом однакового застосування судом тієї самої норми закону в однакових справах щодо різних осіб [53, п. 70–71].

Єдність судової практики, як зазначено в постанові Великої Палати Верховного Суду від 25.05.2021 у справі № 461/9578/15-ц (провадження № 14-175ц20), є фунда-

ментальною засадою здійснення судочинства і визначається тим, що має гарантувати стабільність правопорядку, об'єктивність і прогнозованість правосуддя. Застосування ж судами різних підходів до тлумачення законодавства, навпаки, призводить до невизначеності закону, його суперечливого та довільного застосування. Також єдність судової практики є складовою вимогою принципу правової визначеності [25, п. 57].

Не зупиняючись на процесуальних механізмах забезпечення єдності та сталості судової практики, констатуємо, що у формуванні основоположних засад конкурсного процесу досить важливу роль відіграє судова доктрина, яка доповнює існуюче нормативне поле відповідними правовими позиціями й висновками, які «оживляють» відповідні правові норми, наповнюють їх ситуаційним сенсом, конкретизують спірні та оціночні положення, а в окремих випадках навіть формують основоположні засади права неспроможності (банкрутства), приклади чого будуть наведені нижче.

Повертаючись до визначення основоположних засад конкурсного процесу, варто зазначити, що в сучасній доктрині відсутня єдність думок на основоположні засади конкурсного процесу.

Не заперечуючи погляди Полякова Б. М. і Джуня В. В. щодо принципів неспроможності, В. П. Козирева до основних засад відносин неплатоспроможності та банкрутства відносить такі: законності, об'єктивної істини, принцип виключення всеохоплюючої компетенції господарського суду, державного регулювання відносин неспроможності, гласності, збереження господарюючого суб'єкта, справедливості у конкурсному процесі, принцип конкурсного оскарження, ліквідації господарюючого суб'єкта [9, с. 34].

З такою позицією важко погодитись, а тому в контексті виокремлення принципів слід навести також наступні доктринальні напрацювання, які в цілому знайшли своє подальше апробування життям та втілення в практиці Верховного Суду з розгляду справ про банкрутство.

Наприклад, В. В. Радзивілок, до числа основних принципів українського права банкрутства (неспроможності), що відбиваються у змісті його норм на сучасному етапі розвитку, відносить наступні:

- принцип реалізації відносин банкрутства (неспроможності) у певній процесуальній формі (у рамках провадження у справі про банкрутство);
- принцип застосування до неплатоспроможного боржника визначених процедур банкрутства (неспроможності);
- принцип впровадження та реалізації процедур банкрутства (неспроможності) під контролем державних органів;
- принцип порушення провадження у справі у банкрутство (неспроможність) за наявності необхідної та достатньої сукупності формальних та матеріально-правових фактичних підстав чітко визначених законодавчими приписами;
- принцип наявності у боржника декількох кредиторів (колективного або асоційованого кредитора) або принцип збігу вимог кредиторів на майно боржника;
- принцип усунення випадкових переваг одного кредитора перед іншими кредиторами боржника, «кредитори позбавляються можливості здійснювати свої права в іншому крім визначеного законом конкурсного порядку»;
- принцип рівномірного та розмірного задоволення вимог усіх кредиторів неспроможного боржника із належного йому майна;
- принцип визначення більшості кредиторів не їх кількістю, а розміром їх вимог;
- принцип обмеження правомочностей боржника (банкрута) щодо належного йому майна та незалежного керування справами боржника (банкрута) (за виключеннями встановленими законом);

- принцип єдиного, неподільного об'єкта задоволення;
- принцип задоволення вимог кредиторів лише у грошовій формі. Інший порядок поєднаний зі значними небезпеками для ідеї рівномірності і «способен внушить подозрение в неправильной оценке» [2, с. 465–466].

Разом з тим, у якості певного орієнтиру варто звернути увагу на позицію, викладену в Окремії думці від 15.04.2021 р. по справі № 904/3325/20, в якій окремо зауважено, що *до принципів права, які характерні для правового інституту неспроможності* можна віднести процесуальний плюралізм; оптимальне дотримання приватно-правових та публічно-правових інтересів; принцип загального, пропорційного та співрозмірного до черговості задоволення вимог кредиторів; принцип єдиного правового захисту інтересів кредиторів в межах процедур банкрутства; принцип належності та повноти дій ліквідатора під час здійснення ним ліквідаційної процедури; принцип судового контролю у процедурах банкрутства щодо повноти на належності дій учасників провадження у справі про банкрутство, що зобов'язує суд з достатньою повнотою встановити об'єктивні обставини правовідносин сторін по множинних предметах спорів, які виникають у процедурах банкрутства. Застосування судами законодавства про банкрутство зобов'язує суди відповідно до частини першої статті 3 ГПК України також використовувати відображені у нормах цього законодавства особливі принципи інституту неплатоспроможності для забезпечення мети законодавства про банкрутство – якнайповнішого задоволення вимог кредиторів боржника. Застосування судами принципів судового контролю у процедурах банкрутства щодо повноти та належності дій учасників справи про банкрутство, єдиного правового захисту інтересів кредиторів в межах процедур банкрутства та пропорційності надає суду у процедурі банкрутства правові важелі, які можуть забезпечити дотримання балансу інтересів кредиторів та боржника на кожному з етапів процедур банкрутства, у т. ч. і процедури досудової санації [58, п. 120–122].

Вважаємо за потрібне зупинитись на окремих принципах права неспроможності (банкрутства), які знайшли своє втілення як в юридичній науці, так і в сучасній судовій доктрині Верховного Суду, та слугують меті конкурсного процесу.

У першу чергу, вважаємо за необхідне зупинитись на одному з основних принципів права неспроможності (банкрутства), без якого неможливим є досягнення мети процедур банкрутства, та який в доктрині конкурсного процесу сформульовано як *принцип конкурсного імунітету кредиторів*.

Верховний Суд, розкриваючи його зміст, зауважує, що процедура банкрутства за своєю суттю є конкурсним процесом, основною метою якого, зокрема, є рівномірне і справедливе задоволення вимог всієї сукупності кредиторів неплатоспроможного боржника. Досягнення цієї мети є можливим за умови гарантування: 1) охорони інтересів кредиторів від протизаконних дій інших кредиторів; 2) охорони інтересів кредиторів від недобросовісних дій боржника; 3) охорони боржника від протизаконних дій кредиторів. Унаслідок конкуренції прав кредиторів за умови недостатності майна боржника виникає необхідність спеціального правового регулювання. Тому в конкурсному процесі важливим є визначення статусу кредиторів у справі про банкрутство, оскільки від того, якими правами та обов'язками вони наділені і як ефективно їх використовують, залежить досягнення основної мети конкурсного провадження – задоволення/погашення вимог кредиторів. Статус кредиторів у справі про банкрутство визначають характер їх вимог до боржника, забезпеченість вимог, час виникнення зобов'язання, характер інтересу, що захищається, інші критерії. В п. 112 цієї ж постанови Верховний Суд звернув увагу на окремі принципи

конкурсного процесу, до яких віднесено, зокрема, заборону на індивідуальне задоволення вимог кредиторів; задоволення вимог кредиторів в порядку черговості; задоволення вимог кожної черги після повного задоволення вимог кредиторів попередньої черги; задоволення вимог кредиторів у разі недостатності коштів боржника для задоволення вимог кредиторів, однієї черги пропорційно сумах їх вимог. Дотримання цього порядку спрямоване на унеможливлення переважного задоволення вимог одних кредиторів на шкоду іншим [50, п. 112].

В вітчизняній науці конкурсного процесу принцип конкурсного імунітету виокремлював В. В. Джузь, зазначаючи, що ядро інструментарію належного забезпечення різних категорій вимог у конкурсному процесі становить саме принцип конкурсного імунітету, за якого після порушення справи про неспроможність майнові активи боржника підпадають під захист закону від стягнень основної маси його кредиторів. За цим принципом забороняється задоволення якихось вимог з майна боржника поза рамками конкурсного процесу, а вимоги виявлених кредиторів задовольняються на колективній основі за правилами, що визначають пропорційний розподіл майнових активів боржника на користь усієї сукупності кредиторів з урахуванням аксіологічної оцінки їх вимог [7, с. 292]. Визначальною метою конкурсного імунітету, на думку В. В. Джузю, є забезпечення виключно колективного характеру задоволення вимог сукупності усіх виявлених кредиторів та унеможливлення задоволення ідивідуальних вимог окремих конкурсних кредиторів до неплатоспроможного боржника. Цей принцип буквально цементує усю конструкцію провадження у справі про банкрутство і спрямований на попередження або усунення будь-яких переваг або преференцій одних кредиторів на шкоду іншим. Колективний характер задоволення вимог сукупності кредиторів реалізується в межах та за правилами провадження у справі про банкрутство, а також у суміжних нормах виконавчого провадження [7, с. 127–128].

Зазначений принцип безумовно знайшов свій прояв і в практиці Верховного Суду.

Так, Верховний Суд у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду в постанові від 02.10.2019 у справі № 910/9535/18 також наголосив, що на відміну від позовного провадження, призначенням якого є визначення та задоволення індивідуальних вимог кредиторів, провадження у справі про банкрутство має за мету задоволення сукупності вимог кредиторів неплатоспроможного боржника. При цьому обов'язковим завданням провадження у справі про банкрутство є справедливе задоволення усієї сукупності кредиторів. Тому провадження у справах про банкрутство об'єктивно формується на засадах конкурсу кредиторів. Рациональність механізму конкурсної процедури полягає саме в тому, що вона надає інструментарій для узгодження прав та інтересів усіх кредиторів, а також забезпечує взаємні права та інтереси сукупності кредиторів і боржника. При цьому інструментом гарантування прав кожного із сукупності кредиторів є **принцип конкурсного імунітету**, за яким кредитор не має права задовольнити свої вимоги до боржника інакше, як в межах відкритого провадження у справі про банкрутство. Кредитори можуть задовольнити свої вимоги за правилами конкретної конкурсної процедури. Визначальною роллю у процедурі банкрутства відіграє дотримання **принципу конкурсного імунітету кредиторів**, який спрямований на попередження та усунення будь-яких переваг одних кредиторів на шкоду іншим. Важливе значення у дотриманні цього принципу має формування конкурсної маси, її реалізація та задоволення вимог кредиторів в установленій законом черговості [36, п. 90–93, 123].

При цьому, в постанові від 09.09.2021 у справі № 916/4644/15 Верховний Суд у складі судової палати для

розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду зазначив, що визначальною роллю у забезпеченні гарантій справедливого задоволення усієї сукупності кредиторів відіграє особливий статус кредитора у процедурі банкрутства, за яким кредитор не має права задовольнити свої вимоги до боржника інакше, як в межах відкритого провадження у справі про банкрутство (принцип конкурсного імунітету кредиторів). Кредитори можуть задовольнити свої вимоги за правилами конкретної судової процедури. Зміст такого принципу полягає в обмеженні дій недобросовісних кредиторів, спрямованих на використання цивільно-правових засобів з метою отримання задоволення за своїми вимогами, що може зашкодити майновим інтересам інших кредиторів, а також боржника, який зі свого боку своїми діями може завдати шкоди інтересам кредиторів через формування кредиторської заборгованості із заінтересованим кредитором (так званий «дружній кредитор»), приховування майна тощо. Реалізація цих обмежень є можливою за умови надання учасникам, які беруть участь у розгляді заяви кредитора, а ними за змістом статті 23 Закону про банкрутство (статті 45 КУзПБ з 21.10.2019), зокрема є заявник (кредитор), боржник, інші визнані судом кредитори та розпорядник майна, ефективного інструменту реалізації наявних прав на заперечення щодо визнання вимог заяви кредитора. Вочевидь, що в такому процесі інститут позовної давності, який, з одного боку, дисциплінує учасників цивільного обігу, стимулює їх до активності у здійсненні належних їм прав, зміцнює договірну дисципліну, сталість господарських відносин, а з іншого – забезпечує визначеність, передбачуваність та стабільність цивільних правовідносин, є дієвим інструментом захисту прав та інтересів кредиторів проти несумлінних дій його боржника та інших кредиторів і навпаки [55, п. 120–124].

Дотримання засад конкурсу є об'єктивно неможливим без участі суду, який фактично контролює цю процедуру, що дає підстави стверджувати про досить тісний зв'язок принципу конкурсного імунітету з іншим принципом права неспроможності (банкрутства) – **принципом судового нагляду**.

На думку П. Д. Пригузи принцип судового нагляду вказує на те, що держава повинна наглядати за тим, кому вона передає чуже майно для здійснення управління ним. Судовий нагляд у справі про банкрутство розпочинається з призначення розпорядника майна боржника чи ліквідатора банкрута. Перш за все він полягає у нагляді за дотриманням інтересів кредиторів стосовно збереження об'єктів конкурсної маси, а також інтересів боржника щодо обґрунтованості грошових претензій кредиторів тощо. Суд не здійснює перманентного контролю та нагляду, але при необхідності може вимагати від арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) звіту про стан справ. За заявою (клопотанням, скаргою) учасників провадження чи інших осіб суд може втрутитись у будь-який час для перевірки відповідності закону та інтересам справи дій не тільки арбітражного керуючого, але й дій та рішень комітету кредиторів, дій керівника боржника тощо і прийняти відповідне рішення щодо усунення порушень. Суд у справі про банкрутство повинен сам приймати рішення стосовно виду та інтенсивності нагляду з урахуванням процедури провадження, особи боржника та арбітражного керуючого, а також інших обставин справи. Усі дії ліквідатора стосовно ліквідаційної маси можуть бути перевірені з точки зору їх відповідності його обов'язкам у справі. Виходячи з цього принципу підлягають контролю та затвердженню витрати, які здійснюються за рахунок боржника та з його майна (оплата послуг, витрати арбітражного керуючого) тощо [16, с. 55].

Так, в постанові 13.08.2020 у справі № 910/4658/20 Верховний Суд зауважив, що процедура банкрутства щодо

боржника переслідує публічний та приватний інтерес. Захист публічного інтересу, зокрема, знаходить свій вияв у недопущенні фіктивного банкрутства (стаття 215 Господарського кодексу України, стаття 166-17 Кодексу України про адміністративні правопорушення), а також недопущення доведення боржника до банкрутства (стаття 219 Кримінального кодексу України). Захист приватного інтересу, в свою чергу, полягає в максимальному задоволенні вимог кредиторів, відновленні платоспроможності боржника або його ліквідації та продажу його майна у ліквідаційній процедурі з метою погашення вимог кредиторів. *Однією з основних функцій господарського суду під час провадження у справі про банкрутство є дотримання балансу захисту публічного та приватного інтересів* [47, п. 61–63]. Аналогічні висновки сформовано Верховним Судом також у постановях від 18.02.2021 у справі № 904/3251/20 [52, п. 37–39] та від 11.02.2021 у справі № 910/16593/19 [51, п. 24]. При цьому, в останній постанові Верховний Суд додатково зазначив, що процедура банкрутства, в основі якої лежить конкурсна природа, спрямована на забезпечення відстоювання обґрунтованості вимог конкурсних кредиторів до боржника на конкурентних засадах. Формально це не виключає наявності одного конкурсного кредитора, водночас відсутності конкурсних кредиторів взагалі унеможливило формування зборів/комітету кредиторів як основної рушійної сили процедури банкрутства [51, п. 26].

Принцип судового нагляду знаходить своє втілення й у інших постановях Касаційного господарського суду. Так, Верховним Судом у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду в постанові від 02.10.2019 у справі № 910/9535/18 зазначено, що поряд з іншими принципами правового регулювання відносин неплатоспроможності (галузевих принципів) суттєве значення має й **принцип судового нагляду у відносинах неплатоспроможності та банкрутства**, який розпочинається з призначення розпорядника майна чи ліквідатора банкрута. Перш за все, наведений принцип полягає у нагляді за дотриманням інтересів кредиторів стосовно збереження об'єктів конкурсної маси, а також інтересів боржника щодо обґрунтованості грошових претензій кредиторів тощо. Суд у справі про банкрутство повинен сам приймати рішення стосовно виду та інтенсивності нагляду з урахуванням процедури провадження, особи боржника та арбітражного керуючого, а також інших обставин справи [36, п. 90–93, 123]. Аналогічна позиція викладена у постанові Верховного Суду у складі палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 14.05.2020 у справі № 903/69/18, в якій також вказано, що цей принцип полягає, серед іншого, у судовому контролі за дотриманням інтересів кредиторів стосовно збереження об'єктів конкурсної маси та інтересів боржника щодо обґрунтованості грошових претензій кредиторів, а також за збереженням балансу інтересів сторін у тому числі під час продажу майна банкрута з метою реалізації за найвищу ціну та відповідно до встановленої Законом про банкрутство процедури [42, п. 41].

Разом з тим, Судова палата для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду в постанові від 12.11.2019 у справі № 911/3848/15 зазначила, що відмінність у застосуванні колеґіями суддів принципу диспозитивності, передбаченого статтею 14 ГПК України, що застосовується у позовному провадженні, та принципу повноти судового контролю процедур банкрутства, який реалізується у процедурах банкрутства та забезпечує дотримання балансу інтересів боржника, кредиторів та інших учасників справи про банкрутство, зокрема, й щодо реалізації майна боржника в ліквідаційній процедурі, відповідно до приписів статей 42, 44, 98 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»,

зумовлено різними фактичними обставинами у кожній справі, з яких виходить суд при прийнятті кожного окремого судового рішення, будь-то справа позовного провадження або справа про банкрутство. Ані чинним законодавством, ані судовою практикою не врегульовано єдині критерії застосування принципу судового контролю під час розгляду спорів щодо визнання недійсними результатів аукціонів у справі про банкрутство, отже, судам слід використовувати принцип судового контролю у поєднанні із дотриманням принципу балансу інтересів не тільки боржника та кредиторів, а також і переможця аукціону. *Сформована стала практика про застосування спеціальних принципів, що притаманні інституту банкрутства, у поєднанні з принципами господарського судочинства не повинні перешкоджати досягненню як цілей банкрутства, так і ефективному захисту прав та інтересів всіх без винятку учасників провадження у справі про банкрутство* [37, п. 58–60].

Як вже зазначено вище, в усталеній практиці Верховного Суду, зокрема, в постанові від 16.10.2018 у справі № 5/530-03, сформовано позицію, відповідно до якої суд у справі про банкрутство повинен сам приймати рішення стосовно виду та інтенсивності нагляду з урахуванням процедури провадження, особи боржника та арбітражного керуючого, а також інших обставин справи. Дотримуючись принципу процесуальної економії, не варто відмовляти учаснику провадження у справі в захисті порушеного права, спонукаючи його до звернення окрім скарги що й з окремим позовом до арбітражного керуючого у порядку цивільного судочинства, якщо таке право може бути відновлене в межах провадження у справі про банкрутство [30].

Як окремий прояв інтенсивності судового контролю в межах справи про банкрутство, можна навести постанову Верховного Суду у складі палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 20.05.2021 у справі № 922/3369/19, в якій окрім іншого вказано, що процедура відсторонення арбітражного керуючого від виконання повноважень в кінцевому підсумку охоплюється компетенцією суду. Рішення комітету кредиторів не може мати для господарського суду задалека від встановленої сили і має оцінюватися відповідно до статті 86 ГПК України. У разі надходження клопотання від комітету кредиторів про відсторонення арбітражного керуючого, господарський суд зобов'язаний щонайменше перевірити дотримання порядку скликання та проведення загальних зборів та/або комітету кредиторів, законність обрання/формування загальними зборами кредиторів комітету кредиторів, прийняте зборами кредиторів чи комітетом кредиторів рішення та реалізацію цього рішення через відповідне клопотання до господарського суду в порядку частини 4 статті 28 Кодексу [53, п. 132–135].

Ще одним досить вагомим проявом принципу судового нагляду в межах конкурсного процесу є **концентрація окремих категорій судових спорів** за участю боржника, щодо якого відкрито провадження у справі про банкрутство, саме в межах цієї справи. Підґрунтя даного принципу свого часу було закладено в практиці Верховного Суду України та згодом визначено в статті 7 КУЗПБ. Так, в постанові від 19.06.2018 у справі № 908/4057/14 Верховний Суд зазначав, що на більш ефективну реалізацію вказаного принципу (мається на увазі судовий контроль, – прим. авт.), направлені й приписи процесуального Закону, зокрема ст.ст. 12, 16 ГПК України (в редакції Кодексу № 1798-ХІІ від 06.11.1991), ст.ст. 20, 30 ГПК України (в редакції Закону України № 2147-VІІІ від 03.10.2017). Означений принцип та механізм його застосування також відстежується у приписах Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (в редакції Закону від 14.05.1992 № 2343-ХІІ), проте нормативне своє відтворення він набув в редакції

Закону України від 22.12.2011 № 4212-VI (ст. 10). Виходячи з вимог ч. 9 ст. 16 ГПК України (виключна підсудність справ) в редакції, що діяла на момент звернення ліквідатора до суду з даним позовом (про стягнення шкоди, завданої неправомірними діями відділу державної виконавчої служби в процесі реалізації майна боржника, що підтверджено судовими рішеннями), справи у майнових спорах, передбачених п. 7 ч. 1 ст. 12 цього Кодексу, розглядаються господарським судом, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство. Отже, *за умови порушення провадження у справі про банкрутство боржника, особливістю вирішення таких спорів є те, що вони розглядаються та вирішуються господарським судом без порушення нових справ, що узгоджується із загальною спрямованістю Закону про банкрутство, який передбачає концентрацію всіх спорів у межах справи про банкрутство задля судового контролю у межах цього провадження за діяльністю боржника, залучення всього майна боржника до ліквідаційної маси та проведення інших заходів, метою яких є повне або часткове задоволення вимог кредиторів*. Враховуючи наведене та оскільки даний спір стосується наслідків реалізації майна боржника під час провадження у справі про банкрутство поза межами її процедури, а вимоги ліквідатора у вказаному спорі безпосередньо направлені на реалізацію визначених законом про банкрутство повноважень, апеляційний господарський дійшов правомірного висновку, що даний спір не підлягає вирішенню судом в порядку окремого позовного провадження, а повинен розглядатись в межах справи про банкрутство з метою реалізації принципу судового нагляду у відносинах неплатоспроможності та банкрутства за для більш ефективного захисту прав та законних інтересів кредиторів [29]. Аналогічну правову позицію сформовано Верховним Судом у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду в постанові від 02.10.2019 у справі № 910/9535/18 відносно концентрації спорів боржника з кредиторами, які мають поточні вимоги до боржника, щодо якого здійснюється процедура розпорядження майном, саме в межах провадження у справі про банкрутство [36, п. 89].

Зазначена позиція є усталеною та послідовно знаходить своє відображення в практиці Верховного Суду, зокрема в постанові від 09.04.2019 у справі № Б8/180-10, в якій зазначено, спори з майновими вимогами до суб'єкта господарювання, який перебуває в процедурі банкрутства, та визначений позивачем в статусі відповідача у такому спорі, а також позови власників (учасників, акціонерів) юридичної особи-боржника про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі її посадовою особою, подані в інтересах такої юридичної особи в порядку статті 54 ГПК України, підлягають розгляду господарським судом, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство юридичної особи, без порушення окремих справ позовного провадження, що узгоджується із загальною спрямованістю Закону про банкрутство на забезпечення судового контролю в межах провадження у справі про банкрутство за діяльністю боржника під час здійснення щодо нього процедур банкрутства, формуванням активу та пасиву боржника та проведення інших заходів, метою яких є повне або часткове задоволення вимог кредиторів та відновлення платоспроможності боржника [34]. Аналогічні правові висновки викладені у постанові Великої Палати Верховного Суду від 15.01.2020 у справі № 607/6254/15-ц [21] та від 28.01.2020 у справі № 50/311-б [22]. В цьому аспекті, принцип судового контролю дуже тісно пов'язаний з принципом процесуальної економії, зміст якого буде викладено нижче.

Прикладом цікавим та водночас не менш дискусійним прикладом концентрації спорів в межах справи про бан-

крутство безумовно є постанова Великої Палати Верховного Суду від 21.09.2021 у справі № 905/2030/19 (905/1159/20) (провадження № 12-92гс20), в якій сформовано висновки про те, що вимога особи, щодо якої порушено справу про банкрутство, про визнання протиправним та скасування податкового повідомлення-рішення як майновий спір боржника, підлягає розгляду в межах провадження у справі про банкрутство з визначенням юрисдикційності розгляду такого спору господарському суду [26].

На думку проф. Беяневич О. А., концентрація справ у господарській юрисдикції має поглиблюватися з огляду на те, що господарські відносини виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання, тобто характеризуються організаційно-майновою єдністю. Штучне розірвання цього зв'язку на самостійну майнову та організаційну (публічно-правову) складові призводить до подальшого роз'єднання між різними судовими юрисдикціями вимог публічно-правового та приватноправового характеру, що значно ускладнює доступ фізичних та юридичних осіб до правосуддя [5, с. 25–28]. Між тим, проф. О. А. Беяневич, розглядаючи принцип концентрації як прояв принципу пропорційності в господарському процесі, зазначала, що термін «концентрація справ» не закріплений у законі, але саме таку назву він отримав у судовій практиці [5, с. 28]. Зазначена теза вкотре підкреслює важливість дослідження та вдосконалення судової практики Верховного Суду у справах про банкрутство.

З іншого боку, принцип концентрації майнових спорів щодо боржника в межах конкурсного провадження безпосередньо пов'язаний з особливим правовим режимом боржника, в якому останній перебуває з моменту порушення стосовно нього справи про банкрутство. Такий правовий режим змінює весь комплекс юридичних правовідносин боржника. Зазначена правова позиція є усталеною та послідовно простежується, зокрема, в постанові Верховного Суду від 19.06.2018 у справі № 908/4057/14 [29], від 30.01.2019 у справі № 912/2185/16(912/3192/17) [32], від 14.05.2020 у справі № 903/69/18 [42] та багатьох інших (наприклад, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 12.03.2019 у справі № 918/420/16, а також постанові Верховного Суду від 23.05.2018 у справі № 915/2069/15, від 11.07.2018 у справі № 922/3040/17, від 04.09.2018 у справі № 922/4379/16, від 29.11.2019 у справах № 908/130/15-г і № 923/1194/17, від 18.06.2019 у справі № 918/756/13, від 24.07.2019 у справі № 908/6183/15, від 27.08.2019 у справі № 913/982/14, від 02.10.2019 у справі № 5006/5/396/2012, від 22.10.2019 у справі № 904/10560/17, від 05.02.2020 у справі № 921/557/15-г/10 та в низці інших постанов Верховного господарського суду у складі Верховного Суду у справах про банкрутство).

Очевидним є зв'язок принципу концентрації спорів та іншого міжгалузевого принципу, який в межах конкурсного процесу набуває певної специфіки, – *принцип процесуальної економії*.

Зокрема, в постанові від 28.01.2020 у справі № 50/311-б (провадження № 12-143гс19) Велика Палата зауважила, що законодавець указав, що у Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» містяться процесуальні норми, які передбачають особливості розгляду справ указаної категорії. Закон № 2343-XII втратив чинність з 21 жовтня 2019 року, з набранням чинності Кодексом України з процедур банкрутства. Відтак можна зробити висновок, що вказаний Кодекс України з процедур банкрутства передбачає також особливості розгляду справ про банкрутство, що і підтверджено у статті 7 цього Кодексу. Відповідно до частини третьої статті 3 Господарського процесуального кодексу України судочинство у господарських судах здійснюється відповідно до закону, чинного на час вчинення

окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи. Водночас Велика Палата Верховного Суду бере до уваги, що в разі скасування судових рішень із закриттям провадження у цій справі позивач буде змушений знову звернутися до суду тієї ж самої юрисдикції. Тому **виходячи з принципу процесуальної економії** Велика Палата Верховного Суду вважає можливим *визначити юрисдикцію у цій справі виходячи з процесуального законодавства, чинного на час касаційного розгляду, тобто застосувати норми Кодексу України з процедур банкрутства*. Частина друга статті 7 Кодексу України з процедур банкрутства визначає підсудність спорів одному господарському суду, який акумулює усі майнові вимоги за участю боржника. Таким чином, з огляду на положення законодавства України, чинного на момент розгляду справи Великою Палатою Верховного Суду, розгляд усіх майнових спорів, стороною в яких є боржник у справі про банкрутство, повинен відбуватися саме і виключно господарським судом, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство, в межах цієї справи [22, п. 55–60]. Схожа правова позиція також викладена Великою Палатою Верховного Суду в постанові від 15.01.2020 у справі № 607/6254/15-ц (провадження № 14-404цс19) [21].

Принцип процесуальної економії не є новим й для доктрини процесуального права.

Бучик А. Ю. вказує, що феномен економії часу у праві завжди привертав увагу дослідників, оскільки право є одним із ефективних соціальних інструментів економії останнього. Час за своєю природою є абсолютним, його не можна відчуту на дотик, тому право регулює не час як такий, а часові виміри відповідної діяльності – тривалість, послідовність, швидкість тощо [6, с. 4].

Вихідним положенням для вдосконалення обсягу та порядку користування учасниками процесу своїми процесуальними правами в контексті добросовісності, на думку Смоли С. В., є процесуальна економія як спеціальний галузевий принцип господарського процесу [18, с. 42]. Схожої думки, але відносно адміністративного судочинства, дотримується також А. Ю. Бучик [6, с. 9–10].

На думку Смоли С. В., значення принципу процесуальної економії полягає у тому, щоб при вирішенні справи в господарському суді найбільш повно, доцільно та своєчасно використовувати всі встановлені законом засоби для правильного й швидкого вирішення спору та усунення недоліків у господарській діяльності, які виявлені при розгляді справи [18, с. 39]. Бучик А. Ю. вбачає, що ідея процесуальної економії спрямована на забезпечення спрощення, скорочення та здешевлення адміністративного судочинства [6, с. 6].

Безумовно серед практиків одним з недоліків провадження у справах про банкрутство виділяється тривалість розгляду, яка зумовлює знецінення грошових вимог кредиторів та яка частіш за все викликана недобросовісним використанням учасниками своїх процесуальних прав. Саме цим пояснюється поява в КУзПБ норми, яка прямо забороняє зупиняти провадження у справі про банкрутство (ч. 17 ст. 39) [1, ч. 17 ст. 39].

Коханська М. Л. зазначає, що у науці цивільного процесуального права темпоральні межі процесу пов'язуються з реалізацією вимог оперативності, швидкості, концентрації, процесуальної економії [11, с. 14].

Принцип концентрації хоча й не поймає у чинному цивільному процесуальному законодавстві, проте, на думку М. Л. Коханської, по суті знайшов своє втілення через закріплені процесуальні засоби, спрямовані на виконання завдань цивільного судочинства, та оптимізацію процедури доказування: концентрація доказового матеріалу в суді першої інстанції, заборона надання доказів до суду апеляційної інстанції лише за деякими винятками, збалансовані з активністю сторін дискреційні повноваження суду, наявність достатніх повноважень суду впли-

вати на недобросовісну поведінку учасників процесу, диференціація судових процедур тощо. Вимога процесуальної економії покликана раціоналізувати процес, а концентрація відбиває частину його змістової характеристики та спрямована на належне встановлення обставин справи з метою ухвалення правосудного рішення у розумні строки. У свою чергу, нормативне закріплення принципу розумності строків розгляду справи судом, а не швидкості чи оперативності, вочевидь, зумовлено виконанням завдання своєчасного розгляду та вирішення справ та підтримує баланс між строком вирішення справи та справедливості рішення суду [11, с. 17–18].

На необхідність врахування принципу процесуальної економії під час здійснення господарського судочинства звертала увагу Велика Палата Верховного Суду, зокрема в постанові від 22.09.2020 року у справі № 910/3009/18 (провадження № 12-204гс19), в якій з посиланням на практику ЄСПЛ (пункт 145 рішення від 15 листопада 1996 року у справі «Чахал проти Об'єднаного Королівства» (Chahal v. The United Kingdom, заява № 22414/93) та пункт 75 рішення від 05 квітня 2005 року у справі «Афанасьєв проти України» (заява № 38722/02) зазначено, що в кінцевому результаті ефективний спосіб захисту прав повинен забезпечити поновлення порушеного права, а в разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування, тобто такий захист повинен бути повним та забезпечувати таким чином мету здійснення правосуддя та принцип процесуальної економії (*забезпечити відсутність необхідності звернення до суду для вжиття додаткових засобів захисту*) [23, п. 62–64].

В постанові ВП ВС від 19.01.2021 у справі № 916/1415/19 (провадження № 12-80гс20) Велика Палата Верховного Суду також розглядала принцип процесуальної економії в аспекті обрання ефективного способу судового захисту та зазначила, зокрема, що держава забезпечує захист порушених або оспорюваних прав суб'єктів господарювання. Такі права захищаються у спосіб, який передбачений законом або договором, та є ефективним для захисту конкретного порушеного або оспорюваного права позивача. Якщо закон або договір не визначають такого ефективного способу захисту, суд відповідно до викладеної в позові вимоги позивача може визначити у рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону. Отже, розглядаючи справу суд має з'ясувати: 1) чи передбачений обраний позивачем спосіб захисту законом або договором; 2) чи передбачений законом або договором ефективний спосіб захисту порушеного права позивача; 3) чи є спосіб захисту, обраний позивачем, ефективним для захисту його порушеного права у спірних правовідносинах. Якщо суд дійде висновку, що обраний позивачем спосіб захисту не передбачений законом або договором та/або є неефективним для захисту порушеного права позивача, у цих правовідносинах позовні вимоги останнього не підлягають задоволенню. Однак, якщо обраний позивачем спосіб захисту не передбачений законом або договором, проте є ефективним та не суперечить закону, а закон або договір у свою чергу не визначають іншого ефективного способу захисту, то порушене право позивача підлягає захисту обраним ним способом. Крім того, Велика Палата Верховного Суду вкотре звернула увагу, що *судовий захист повинен бути повним та відповідати принципу процесуальної економії, тобто забезпечити відсутність необхідності звернення до суду для вжиття додаткових засобів захисту*. Такі висновки сформульовані в пункті 63 постанови Великої Палати Верховного Суду від 22 вересня 2020 року у справі № 910/3009/18 (провадження № 12-204гс19) [24, п. 6.5–6.7, 6.10–6.13].

Разом з тим, в постанові від 16.01.2020 у справі № 910/17151/18 Верховним Судом сформульовано висновок про те, що функція правосуддя полягає не лише у забез-

печенні сторонам можливості користуватися принципами диспозитивності, змагальності, іншими принципами правосуддя, а й, у свою чергу, обмежена принципами процесуальної економії та правової визначеності, проявом яких є неможливість скасування прийнятих судових рішень виключно з формальних підстав. Таке процесуальне порушення, як незалучення до участі у справі органу, уповноваженого управляти майном підприємства-боржника до участі у справі в якості третьої особи, у даному випадку, не призвело до постановлення неправомірного рішення суду по суті позовних вимог [38, п. 40].

В справах про банкрутство Верховний Суд визначає принцип процесуальної економії як загальне керівне положення, відповідно до якого господарський суд, учасники судового процесу економно і ефективно використовують всі встановлені законом процесуальні засоби для правильного та оперативного розгляду справ з дотриманням строків. Сутність принципу процесуальної економії полягає в тому, що б під час розгляду справи в господарському суді для найбільш повного та всебічного розгляду справи використовувати всі встановлені законом засоби з урахуванням строків визначених нормами процесуального права. Елементами змісту принципу процесуальної економії господарського судочинства слід вважати: а) вимога оперативного розгляду справи; б) вимога економного використання процесуальних засобів судом, учасниками справи для повного та всебічного розгляду справи у господарському суді. Прикладом можуть слугувати постанови ВС від 30.01.2019 у справі № 912/2185/16 (912/3192/17) [32], від 19.02.2020 р. у справі № 923/1945/15 [39], від 13.02.2019 у справі № 927/84/16 [33], від 14.01.2021 у справі № 905/1055/19 [48].

При цьому, посилаючись на принцип процесуальної економії суд, зокрема, обґрунтовує неможливість розгляду в порядку окремого позовного провадження майнових вимог щодо боржника, відносно якого відкрито провадження у справі про банкрутство. Також з посилання на згаданий принцип судами обґрунтовується неможливість призначення судової експертизи для обчислення розміру кредиторських вимог, оскільки вирішення цих питань не потребують особливих спеціальних знань, тому зацікавлена сторона може надати свій контррозрахунок вищевказаних нарахувань, складаний бухгалтером, економістом чи іншою особою, яка має повну освіту або надати висновок експерта з цих самих питань або висновки експертів, виконаних на замовлення зацікавленого учасника. При розгляді спірних грошових вимог кредитора суд не вправі призначати експертизу, предметом якої є дослідження документів на обґрунтування чи спростування грошових вимог кредитора, оскільки такі повноваження щодо дослідження повноти та належності документальних доказів, наданих конкурсним кредитором на обґрунтування своїх кредиторських вимог, законодавцем покладено на суд, який розглядає спірні вимоги кредитора у конкурсній процедурі. Суд не вправі переказувати свої повноваження щодо дослідження документальних доказів обґрунтованості спірних вимог на іншу особу (судового експерта). За відсутності обґрунтованих і документально підтверджених заперечень боржника та релевантних контррозрахунків розміру грошових вимог кредитора, призначення судової експертизи для додаткової перевірки обґрунтованості цих вимог призведе до затягування стадії розпорядження майном та не відповідатиме меті конкурсної процедури у справі про банкрутство. Зазначені висновки сформувано Верховним Судом в постановках від 19.02.2020 р. у справі № 923/1945/15 [39] та від 14.01.2021 у справі № 905/1055/19 [48].

Крім того, посиланням на вказаний принцип суд обґрунтовує необхідність застосування приписів ч. 4 ст. 27 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (аналогічні за змістом при-

писи містяться у ч. 4 ст. 49 КУПБ – прим. авт.), а саме за наявності ознак банкрутства та після закінчення термінів визначених вищевикладеним Законом щодо тривалості процедури розпорядження майном, а також за відсутності рішень зборів кредиторів боржника прийняття яких передбачено абз. абз. 2, 3, 4 ч. 2 ст. 27 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», судом апеляційної інстанції було вірно викладено в оскаржуваній постанові висновки про недоцільність введення процедури санації боржника та про можливість визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури. Такий висновок сформувано у постанові ВС від 13.02.2019 у справі № 927/84/16 [33].

Одним з аспектів принципу процесуальної економії можна відзначити закріплені у процесуальному законі правила щодо преюдиціальності судових рішень. Так, в постанові ВС від 19.06.2019 у справі № 909/231/18 сформувано позицію, за змістом якої преюдиціальність – обов'язковість фактів, установлених судовим рішенням, що набрало законної сили в одній справі для суду при розгляді інших справ. Преюдиційно встановлені факти не підлягають доказуванню, оскільки вони вже встановлені у рішенні чи вирокі і немає необхідності встановлювати їх знову, тобто піддавати сумніву істинність і стабільність судового акта, який вступив в законну силу. Суть преюдиції полягає в неприпустимості повторного розгляду судом одного й того ж питання між тими ж сторонами. Правила про преюдицію спрямовані не лише на заборону перегляду фактів і правовідносин, які встановлені в судовому акті, що вступив в законну силу. Вони також сприяють додержанню процесуальної економії в новому процесі. У випадку преюдиційного установлення певних обставин особам, які беруть участь у справі (за умови, що вони брали участь у справі при винесенні преюдиційного рішення), не доводиться витрачати час на збирання, витребування і подання доказів, а суду – на їх дослідження і оцінку. Усі ці дії вже здійснювалися у попередньому процесі, і їхнє повторення було б не лише недоцільним, але й неприпустимим з точки зору процесуальної економії [35, п. 43]. Аналогічна правова позиція викладена також у постанові ВС від 11.12.2018 у справі № 910/3055/18 [31].

Окремо слід зупинитись на такому принципі права неспроможності (банкрутства) як **принцип процесуального плюралізму**.

Розкриваючи суть і призначення вказаного принципу, П. Д. Пригуза вказує, що слід виходити з того, що конкурсне провадження є непозовним провадженням, а тому процесуальні норми, передбачені положеннями ГПК України, не повною мірою охоплюють процесуальні дії, що здійснюються господарським судом при розгляді справи про банкрутство. В комплексі із ГПК України та іншими законами України Закон про банкрутство надає набагато більше правових і процесуальних можливостей для вирішення проблеми відновлення платоспроможності боржника, які приймаються у судових засіданнях і оформлюються відповідними судовими рішеннями [16, с. 56].

Процесуальний плюралізм, за твердженням Джуно В. В., визначає множину процедурних модифікацій в організації конкурсного процесу, відповідно до яких проблему неплатоспроможності конкретного боржника може бути врегульовано в залежності від особливостей ринку, на якому функціонує боржник та його положення на ньому, організаційно-правової форми боржника, профілю його виробництва, співвідношення його активів та пасивів тощо. Сукупність процедурних модифікацій створює гнучкий механізм для відбору оптимального варіанту реорганізації або ліквідації суб'єктів комерційного господарювання, що виявились неконкурентноспроможними на певному ринку товарів чи послуг і як наслідок стали збитковими та неплатоспроможними. Досвід законодавчого конструювання, на думку Джуно В. В.,

свідчить, що принцип процесуального плюралізму може бути втілено в організацію конкурсного провадження у різних формах та обсязі. У чинному законодавстві України про банкрутство процедурна множина простежується у двох визначених формах алгоритму цього провадження, а саме загальному та спеціальному. Спеціальні алгоритми використовуються для оптимізації врегулювання проблеми заборгованості окремих категорій боржників, які в силу особливостей статусу цих суб'єктів, унормованого режиму їх господарської діяльності чи положення на ринку певних товарів чи послуг потребують особливого порядку врегулювання. Спеціальні алгоритми вже самі по собі є формою реалізації принципу процесуального плюралізму. Однак цей принцип можливо плідно використовувати не лише у контексті спеціальних алгоритмів, але й у сенсі загального алгоритму конкурсного процесу. Загальний алгоритм провадження за чинним Законом про відновлення платоспроможності боржника містить цілу низку можливих варіантів врегулювання проблеми заборгованості неплатоспроможних боржників. Ці варіанти визначені у процедурах санації, ліквідації та мирової угоди. Розпорядження майном боржника є підготовчим і необхідним етапом для застосування однієї з цих процедур, а тому його процедурний механізм на даний час не містить жодного варіанту врегулювання проблеми заборгованості [7, с. 333–334].

Принцип процесуального плюралізму пов'язаний з іншими принципами права неспроможності, зокрема з принципом судового нагляду, завдяки якому знаходить свій прояв в межах окремих процедур.

Так, окрема судова процедура в межах провадження у справі про банкрутство може визначати специфіку форм судового нагляду. Ілюстрацією наведеного може слугувати постанова від 05.03.2020 у справі № 910/7295/18, в якій Верховний Суд звернув увагу на те, що частиною четвертою статті 17 Закону про банкрутство передбачено, що арешт на майно боржника та інші обмеження дій боржника щодо розпорядження його майном можуть бути накладені лише в межах процедури санації, у разі, якщо вони не перешкоджають виконанню плану санації та не суперечать інтересам конкурсних кредиторів. Зазначеною нормою встановлено межі судового контролю у процедурі санації за процесом відчуження майна боржника у залежності від змісту плану санації та інтересів конкурсних кредиторів. У межах судового контролю у процедурі санації встановлено дві форми судового впливу: накладення арешту та встановлення інших обмежень дій боржника щодо розпорядження його майном. Сутність встановлення таких форм судового контролю полягає у забезпеченні оптимального балансу майнових інтересів боржника, який виражається у можливості продовження виробничої діяльності, та його кредиторів. При цьому термін «встановлення обмежень дій боржника щодо розпорядження його майном» включає у себе такі обмеження, які суд вважає за потрібне встановити у залежності від індивідуальних економічних показників боржника з урахуванням можливості відновлення платоспроможності останнього як загальної мети процедури санації [41, п. 64–65].

Особливим проявом конкурсних механізмів слід вважати також спеціальний інститут визнання недійсними фродаторних правочинів боржника, який разом з інститутами субсидіарної відповідальності контролюючих боржника осіб, а також інституту солідарної відповідальності керівника боржника, може утворювати окремі принципи максимального та пріоритетного наповнення конкурсної маси з відповідними презумпціями (сумнівність правочинів, вчинених під час «підозрілого» періоду, вини контролюючих боржника осіб за доведення до банкрутства, тощо).

Так, в постанові Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 02.06.2021 у справі

№ 904/7905/16 визначено, що провадження у справі про банкрутство, на відміну від позовного провадження, призначенням якого є визначення та задоволення індивідуальних вимог кредиторів, має на меті задоволення сукупності вимог кредиторів неплатоспроможного боржника. Досягнення цієї мети є можливим за умови гарантування: 1) охорони інтересів кредиторів від протизаконних дій інших кредиторів; 2) охорони інтересів кредиторів від недобросовісних дій боржника, інших осіб; 3) охорони боржника від протизаконних дій кредиторів, інших осіб. Тож розгляд та захист порушених справ у межах справи про банкрутство має певні характерні особливості, що відрізняються від позовного провадження. Передусім це зумовлено специфікою провадження у справах про банкрутство, яка полягає у застосуванні *специфічних способів захисту її суб'єктів*, особливостях процедури, учасників стадій та інших елементів, які відрізняють це провадження від позовного. До таких засобів віднесено інститут визнання недійсними правочинів боржника у межах справи про банкрутство, закріплений у статті 42 КУзПБ, який є універсальним засобом захисту у відносинах неплатоспроможності та частиною єдиного механізму правового регулювання відносин неплатоспроможності, що спрямована на дотримання балансу інтересів не лише осіб, які беруть участь у справі про банкрутство, а й осіб, залучених у справу про банкрутство, наприклад, контрагентів боржника [54, п. 132–135].

Аналогічна правова позиція викладена в постанові Верховного Суду від 20.02.2020 у справі № 922/719/16, в якій також зауважено, що визнання недійсними правочинів боржника у межах справи про банкрутство спрямоване на досягнення однієї з основних цілей процедури неплатоспроможності – максимально можливе справедливе задоволення вимог кредиторів. З огляду на сферу регулювання Закону про банкрутство загалом і за змістом зазначеної норми статті 20, вона є спеціальною щодо загальних, установлених ЦК України підстав для визнання правочинів недійсними, тобто ця норма передбачає додаткові, специфічні підстави для визнання правочинів недійсними, які характерні виключно для правовідносин, що виникають між боржником і кредитором у процесі відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом [40, п. 32.10–32.11].

Вище ми вже вказували на наявність в доктрині права неспроможності (банкрутства) *принципу узгодженості нормативних приписів права із суміжними інститутами права* [7, с. 215–219].

Даний принцип знайшов своє втілення також у судовій практиці Верховного Суду.

Зокрема, в постанові від 22.09.2021 у справі № 910/6639/20 Верховний Суд у складі Судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду зауважив, що поряд з іншими принципами правового регулювання відносин неплатоспроможності (галузевих принципів), суттєве значення має й *принцип узгодженості нормативних приписів права із суміжними інститутами права*, що має гарантувати інтеграцію законодавства у сфері неплатоспроможності/банкрутства до національної системи права. Так, КУзПБ як спеціальний нормативно-правовий акт має пріоритет перед іншими законодавчими актами України у регулюванні відносин, пов'язаних з банкрутством юридичних осіб та неплатоспроможністю фізичних осіб, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом. У справах про неплатоспроможність боржників – фізичних осіб поняття «член сім'ї боржника» закріплено в частині п'ятій статті 116 Кодексу України з процедур банкрутства. Означені норми самостійно і вичерпно врегульовують зміст поняття «член сім'ї боржника», яке є спеціальним, встановленим саме для цілей визначення змісту правовідносин щодо відновлення платоспроможності фізичної особи. У цьому кон-

тексті положення статті 3 Сімейного кодексу України для регулювання відносин у процедурі розгляду справ про неплатоспроможність фізичних осіб не застосовуються. Тлумачення частини п'ятої статті 116 Кодексу України з процедур банкрутства, з огляду на мету правового регулювання відносин неплатоспроможності боржників – фізичних осіб, дає підстави для висновку, що до членів сім'ї такого боржника в обов'язковому порядку необхідно віднести його дітей (у тому числі повнолітніх), батьків та осіб, які перебувають під опікою чи піклуванням боржника, незалежно від того, що вони не проживають з ним спільно, не пов'язані спільним побутом і не мають взаємних прав та обов'язків [56].

В науковій доктрині серед принципів господарського процесуального права також виділяється **принцип пропорційності**. Так, проф. Беляневич О. А. розглядає пропорційність у господарському судочинстві як: 1) закріплення у законі певних обмежень процесуальних можливостей учасників процесу; 2) право судді використовувати свої дискреційні повноваження щодо визначення порядку здійснення провадження з огляду на завдання господарського судочинства та його мету; 3) принцип правозастосування. Важливо визначити, вказує проф. Беляневич О. А., як «працює» пропорційність як співвідношення офіційності та диспозитивності – діалектичної пари принципів господарського процесу, межа між якими є рухливою та індивідуальною для кожної справи. Принцип пропорційності задає критерії суддівського керівництва, дискреції суду у визначенні порядку розгляду справи, зокрема, втручання у диспозитивність як можливість сторони розпоряджатися своїми процесуальними правами [5, с. 25–26].

Підтримуючи в цілому наведені думки, автор вважає, що впровадження зазначеного принципу пропорційності в нормативне підґрунтя та судову практику в частині реалізації принципу судового нагляду у справах про банкрутство може дати позитивний результат ефективності судочинства у цій категорії справ.

Оперативність господарського процесу, яка відповідає динамічності господарського обороту та швидкого відновлення порушеного правового господарського порядку, зазначає проф. Беляневич О. А., забезпечується також завдяки його концентрації, яка може розглядатись у вузькому та широкому сенсах [5, с. 26].

Щодо принципу концентрації, то автор вище розглядав його як елемент судового нагляду у справах про банкрутство.

Поряд з цим, в постанові від 04.02.2021 р. у справі № 904/1360/19 Верховний Суд у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного гос-

подарського суду зауважив, що одним із завдань Верховного Суду є тлумачення чинного законодавства, усунення недоліків законодавчої техніки та нормативних прогалів. Тлумачачи закон під час його застосування до конкретних правовідносин, суд повинен керуватися як завданням судочинства, так і загальними засадами цивільного законодавства, зокрема засадами справдливості, добросовісності та розумності [50, п. 89–90].

Висновки. Дослідження вищевикладеної проблематики дозволило автору дійти наступних висновків.

1. В науці права неспроможності (банкрутства) на теперішній час відсутня єдність думок щодо переліку принципів даної підгалузі права та їх змісту.

2. Разом з тим, окремі напрацювання науки вітчизняної науки конкурсного процесу досить вдало імплементовані в національну судову доктрину Верховного Суду в сфері розгляду справ про банкрутство (неплатоспроможність). Яскравим прикладом безумовно є принцип конкурсного імунітету та принцип судового нагляду.

3. Відсутність закріплення принципів права неспроможності (банкрутства) на законодавчому рівні (наприклад, в преамбулі Кодексу України з процедур банкрутства) безумовно є суттєвим недоліком, оскільки саме вони мали стати для Верховного Суду своєрідним орієнтиром, навіть «компасом», у правозастосовчій діяльності. Разом з тим, не можна вважати позитивним формування наведених принципів виключно на рівні судової доктрини, оскільки в такому разі Верховний Суд фактично генерує безмежний зміст кожного принципу права неспроможності (банкрутства), іноді спотворюючи його, хоча при цьому, безумовно, принципи сприяють змістовному наповненню прогалів у законодавстві з питань неспроможності (банкрутства).

4. Специфіка процесуальної форми провадження у справі про банкрутство та специфічність мети права неспроможності (банкрутства) зумовлюють необхідність виокремлення специфічних принципів, притаманних саме цій підгалузі, що не виключає застосування й міжгалузевих принципів, які в цьому разі все одно набувають відповідного забарвлення.

5. Специфічність цілей процедур неспроможності (банкрутства) фізичних осіб зумовлюють необхідність формування специфічних засад правового регулювання саме цих відносин. Наприклад, принцип безумовного звільнення від боргів (крім особистих зобов'язань), принцип правонаступництва боргів фізичної особи в межах спадкової маси, принцип безумовної реструктуризації окремих категорій зобов'язань тощо, які мають бути напрацьовані в першу чергу на науковому рівні та в подальшому імплементовані в законодавство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 року № 2597-VIII (зі змінами та доповненнями станом на 12.01.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 07.07.2022).
2. Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 528 с.
3. Арбитражний процес : учебник / отв. ред. В. В. Ярков. 6-е изд., перераб. и доп. Москва : Инфотропик Медиа, 2015. 848 с.
4. Беляневич В. Е., Беляневич О. А. *Наукові висновки щодо застосування норм права та судової практики Верховного Суду 2018–2020 років*. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 460 с.
5. Беляневич О. А. Мета сучасного господарського процесуального права: доктринальний погляд. *Право України*, 2020. № 7. С. 13–31.
6. Бучик А. Ю. Аналіз принципу процесуальної економії у складовій адміністративного процесу. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2016. № 2 (14). С. 4. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16baysap.pdf> (дата звернення: 07.07.2022).
7. Джунь В. В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні : монографія. Київ : Юридическая практика, 2006. 384 с.
8. Кельман М. С., Кельман Р. М. Судова практика як безпосередній прояв реалізації верховенства права. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. № 9, 2021. С. 37.
9. Козирева В. П. Принципи правового регулювання неплатоспроможності та банкрутства. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2008. № 3. С. 34–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2008_3_9 (дата звернення: 07.07.2022).
10. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права / [соч.] Н. М. Коркунова. СПб. : магазин Н. К. Мартынова, 1909. С. 298 (354 с.).
11. Коханська М. Л. Принципи цивільного судочинства, які забезпечують своєчасність судового захисту. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 9. С. 14–18.
12. Николаева І. В. Поняття неспроможності (банкрутства). Правовий взаємозв'язок інститутів неспроможності (банкрутства) та виконавчого провадження. *Санация та банкрутство*. 2012. № 3–4. С. 205–216.

13. Погребняк В. Я. Судова практика як джерело утворення принципів права у справах про банкрутство. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1283545/ (дата звернення: 07.07.2022).
14. Поляков Б. М. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 № 2343-XII в редакції Закону України від 22.12.2011 № 4212-VI (наково-практичний коментар). *Санация та банкрутство*. 2012. № 2. С. 148–152.
15. Поляков Б. М. Право неспроможності (банкрутства) в Україні: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Ін Юре, 2011. 560 с.
16. Пригуза П. Д., Пригуза А. П. Науково-практичний коментар Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції з 18.01.2013 (доктринальне тлумачення норм права неплатоспроможності та статей 1–21). Херсон: Видавництво «ТДС», 2013, 304 с.
17. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Алерта, 2017. С. 242–243.
18. Смола С. В. Проблемні питання процесуальної економії в господарському процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2013. Серія *Право*. Випуск 22. Частина I. Том 2. С. 39–43.
19. Хозяйственное право: учебник / В. К. Мамутов и др.; под ред. Мамутова В. К. Київ: Юринком Интер, 2002. 912 с.
20. Шумило М. М. Квазірегуляторна роль правових висновків Верховного Суду на прикладі справи про відшкодування моральної шкоди у сімейному спорі. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Юридичні науки*. 2021. Том 7. С. 84–85.
21. Постанова ВП ВС від 15.01.2020 у справі № 607/6254/15-ц (провадження № 14-404цс19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87115553> (дата звернення: 07.07.2022).
22. Постанова ВП ВС від 28.01.2020 у справі № 50/311-6. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87857857> (дата звернення: 07.07.2022).
23. Постанова ВП ВС від 22.09.2020 р. у справі № 910/3009/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91901363> (дата звернення: 07.07.2022).
24. Постанова ВП ВС від 19.01.2021 у справі № 916/1415/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94803669> (дата звернення: 07.07.2022).
25. Постанова ВП ВС від 25.05.2021 р. у справі № 461/9578/15-ц (провадження № 14-175цс20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97967339> (дата звернення: 07.07.2022).
26. Постанова ВП ВС від 21.09.2021 р. по справі № 905/2030/19 (905/1159/20) (провадження № 12-92гс20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100359355> (дата звернення: 07.07.2022).
27. Постанова ВП ВС від 21.09.2021 р. у справі № 910/10374/17 (провадження № 12-5гс21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100428590> (дата звернення: 07.07.2022).
28. Постанова ОП КГС ВС від 18.06.2021 у справі № 927/491/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/97911848> (дата звернення: 07.07.2022).
29. Постанова ВС від 19.06.2018 у справі № 908/4057/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74940761> (дата звернення: 07.07.2022).
30. Постанова ВС від 16.10.2018 у справі № 5/530-03. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77748609> (дата звернення: 07.07.2022).
31. Постанова ВС від 11.12.2018 у справі № 910/3055/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78518568> (дата звернення: 07.07.2022).
32. Постанова ВС від 30.01.2019 у справі № 912/2185/16(912/3192/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79718989> (дата звернення: 07.07.2022).
33. Постанова ВС від 13.02.2019 у справі № 927/84/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79990944> (дата звернення: 07.07.2022).
34. Постанова ВС від 09.04.2019 у справі № 58/180-10. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81336692> (дата звернення: 07.07.2022).
35. Постанова ВС від 19.06.2019 у справі № 909/231/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83030121> (дата звернення: 07.07.2022).
36. Постанова ВС від 02.10.2019 у справі № 910/9535/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85211542> (дата звернення: 07.07.2022).
37. Постанова ВС від 12.11.2019 у справі № 911/3848/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86141295> (дата звернення: 07.07.2022).
38. Постанова ВС від 16.01.2020 р. по справі № 910/17151/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87056378> (дата звернення: 07.07.2022).
39. Постанова ВС від 19.02.2020 у справі № 923/1945/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87891067> (дата звернення: 07.07.2022).
40. Постанова ВС від 20.02.2020 у справі № 922/719/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88211046> (дата звернення: 07.07.2022).
41. Постанова ВС від 05.03.2020 у справі № 910/7295/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88149865> (дата звернення: 07.07.2022).
42. Постанова ВС від 14.05.2020 у справі № 903/69/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89348440> (дата звернення: 07.07.2022).
43. Постанова ВС від 03.06.2020 у справі № 905/2030/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89707066> (дата звернення: 07.07.2022).
44. Постанова ВС від 09.07.2020 по справі № 910/26972/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90349380> (дата звернення: 07.07.2022).
45. Постанова ВС від 16.07.2020 у справі № 910/4475/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90743553> (дата звернення: 07.07.2022).
46. Постанова ВС від 06.08.2020 р. по справі № 910/126/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90882124> (дата звернення: 07.07.2022).
47. Постанова ВС від 13.08.2020 у справі № 910/4658/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94999344> (дата звернення: 07.07.2022).
48. Постанова ВС від 14.01.2021 у справі № 905/1055/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94417435> (дата звернення: 07.07.2022).
49. Постанова ВС від 19.01.2021 у справі № 916/4181/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94802503> (дата звернення: 07.07.2022).
50. Постанова ВС від 04.02.2021 у справі № 904/1360/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94999344> (дата звернення: 07.07.2022).
51. Постанова ВС від 11.02.2021 у справі № 910/16593/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94999454> (дата звернення: 07.07.2022).
52. Постанова ВС від 18.02.2021 у справі № 904/3251/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95103975> (дата звернення: 07.07.2022).
53. Постанова ВС від 20.05.2021 у справі № 922/3369/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/98083109> (дата звернення: 07.07.2022).

54. Постанова ВС від 02.06.2021 у справі № 904/7905/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97806436> (дата звернення: 07.07.2022).

55. Постанова ВС від 09.09.2021 у справі № 916/4644/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100884643> (дата звернення: 07.07.2022).

56. Постанова ВС від 22.09.2021 у справі № 910/6639/20. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/100456026> (дата звернення: 07.07.2022).

57. Постанова ВС від 19.04.2022 у справі № 816/687/16 (адміністративне провадження № К/9901/33796/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104044775> (дата звернення: 07.07.2022).

58. Окрема думка судді КГС ВС Банасько О. О. від 15.04.2021 у справі № 904/3325/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97770839> (дата звернення: 07.07.2022).